

A Rajk-per lengyel szemmel

Józef Światło jelentései a helyszínről

1949 őszén a „Rajk László és társai” ellen folytatott sztálinista koncepciók kirakatper nem csupán a sztálini értelemben vett proletárdiktatúra legitimálását szolgálta, hanem nagyon egyértelműen tudatta a világgal, hogy a szovjet modellnek nincs alternatívája még a szocialista blokkon belül sem. A per természetesen szovjet forgatókönyvek alapján, gondosan előkészítve zajlott le egészen a vádlottak kiválasztásától a tanúvallomásokon át a „beismerésekig”. Fontos volt, hogy a per megkapja a megfelelő nemzetközi visszhangot mind a nyugati világban, mind a szocialista táborban. Utóbbiban mintaként is szolgált, Sztálin és Rákosi célja is azt volt, hogy a Rajk-per mintájára Csehszlovákiában és Lengyelországban is legyen hasonló per, vagyis a terror segítségével mindenhol elfojtsák azokat a hangokat, akik a Szovjetunióban kiépített proletárdiktatúrától eltérő módon képelték a szocializmus megvalósítását.¹

Éppen ezért Rákosi már az előkészületek során megpróbálta bevonni a munkába a csehszlovák és lengyel állambiztonságot. 1949 júliusában Bolesław Bierut magához kérte Stanisław Radkiewicz közbiztonsági minisztert és Roman Romkowski közbiztonsági miniszterhelyettesét. Közölte velük, hogy a napokban Varsóban járt Szücs Ernő ezredes a magyar állambiztonság képviselőjeként, aki egy „nagy nemzetközi jelentőségű kémbojtárny” felderítéséről adott tájékoztatást, amelyben lengyel kommunisták is érintettek. Bierut átadta Romkowskihoz azt a tizenkét nevet is tartalmazó feljegyzést, amit a magyaroktól kapott azzal az utasítással, hogy tartóztassák le a listán szereplő személyeket. Az utasítást gyorsan végrehajtották, így július 22. és augusztus 15. között letartóztatásba került többek között Anna Lis, Leon és Anna Gecow, Antonin Lechtman, Jan Lis, Paula Born, Janusz Sokołowski, Anna Duracz és Hermann Field (Noel Field testvére).²

Az akció lezárulta után, 1949. augusztus 24-én Budapestre érkezett Romkowski és Józef Światło ezredes. Utazásuknak két fő célja volt. Egyfelől bizonyítékokat akartak szerezni a Rákosi által küldött listán szereplő, már letartóztatott személyek ellen, másfelől személyesen akartak tájékozódni a hamarosan kirobbanó „nemzetközi jelentőségű kémbojtárny” további lengyel vonatkozásairól.

Augusztus 25-én reggel 10 órakor Rákosi fogadta Romkowskihoz. A tárgyalás 45 percig tartott és „szokatlanul szívélyes hangulatban” zajlott le. Romkowski elmondta, hogy Lengyelországban hol tart jelen pillanatban a nyomozás, amit Rákosi nagy figyelemmel hallgatott. Ezt követően pedig Rákosi tájékoztatást adott a nyomozás addigi eredményeiről, illetve elmondta azokat a „következtetéseket”, amelyeket minden „népi demokratikus” ország számára figyelembe kell venni. Rákosi többször biztosította lengyel tárgyalópartnerét, hogy folyamatosan át fogják adni az újonnan szerzett anyagokat a lengyel fél számára, illetve nemegyszer kifejezte nagy megelégedettségét, hogy a lengyel párt és a lengyel kormány megfelelő komolysággal kezeli ezt a kérdést.

A beszélgetésről készült jegyzőkönyvből kiderül, hogy Rákosi tisztában volt azzal a ténnyel, hogy Magyarország stratégiai szempontból nem túl jelentős, így a készülő Rajk-per akkor válhat igazán jelentőssé, ha azt nemzetközivé terebélyesítik. Ezért hangsúlyozta: „...ez a kérdés nem kizárólag magyar jelleget hordoz, hanem érinti a népi demokrácia minden országát. Megjegyezte, hogy Magyarország a földrajzi elhelyezkedésére, illetve viszonylag kisszámú lakosságára tekintettel nem volt és jelenleg sem az amerikai és angol hírszerzés érdeklődésének fő objektuma. Ugyanakkor Lengyelország és Csehszlovákia e szolgálatok érdeklődésének és a behatolásuknak sokkal fontosabb objektumát képezik.”³

A lengyel magatartással látszólag elégedett volt, miközben a csehszlovák pártvezetést kritizálta a késlekedéséért: „Csehszlovákia annak ellenére, hogy személyesen beszélt Gottwald elvtárrsal,⁴ eddig húzza az időt és nem vonja le maga számára a következtetéseket. Csehszlovákia kényelmes állásfoglalásának oka ebben az ügyben, Rákosi elvtárs véleménye szerint az, hogy a csehszlovák pártszervezetekben mélyen meggyökereztek a külföldi kémiszolgálatok.”⁵

Az ügy nemzetközi jelentőségét hangsúlyozva Rákosi négy pontban foglalta össze a tudnivalókat:

- 1) A háború előtti magyar elhárítás átadta a külföldi hírszerzésnek azt az ügynöki hálózatot, amellyel a magyar kommunista pártban rendelkezett.
- 2) A külföldi hírszerzés átvette e hálózat értékesebb részét.
- 3) A külföldi hírszerzés azt a feladatot adta a saját hálózatának, hogy belülről verje szét a pártot egészen az erőszakos hatalomátvételig.
- 4) Az amerikai hírszerzés alárendelte magának az emigrációs csoportokat, amelyek a háború alatt Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban voltak.

Ezenfelül azt is állította, hogy a nyomozás cáfolhatatlanul kimutatta, hogy a jugoszláv hírszerzés még a háború alatt együttműködött az amerikai hírszerzéssel, illetve hogy a jelenleg Magyarországon letartóztatásban lévő személyek bár látszólag csak a jugoszláv hírszerzéssel működtek együtt, gyakorlatilag azonban az amerikai hírszerzés szolgálatában álltak. Rákosi szerint a magyar államvédelem bizonyítékokat szerzett arra vonatkozóan, hogy Jugoszlávia egy negyvenezres hadsereget készített elő magyarul beszélő személyekből, magyar egyenruhában, amelynek egy adott pillanatban be kellett volna törnie Magyarország területére, és segítenie kellett volna a Trockista elemeket a hatalomátvételben.

A tárgyalás végén pedig különleges nyomatékkal hangsúlyozta, hogy a népi demokráciákban a pártoknak tudatában kell lenniük, hogy a magyar kérdések nem elszigeteltek, a Rajk-per, amelyre a lehető leghamarabb sor fog kerülni, megmutatja majd nemzetközi viszonylatban is az amerikai-angol imperializmus részéről fenyegető veszély lényegét, amely szolgálatában Trockisták vannak minden országban. Éppen ezért határozott álláspontra biztatta a lengyel vezetést is.

A következő napokban a két lengyel vendéget fogadta Farkas Mihály és Szücs Ernő is. A magyar állambiztonság vezetői részletesen előadták azt a nagyszabású kém-történetet, amelynek középpontjában Rajk László, Noel Field és Josip Broz Tito álltak. Farkasék megpróbálták az összeesküvés lengyel vonatkozásait is feltárni, bár ezek igen kevés konkrétumot tartalmaztak.⁶ Talán éppen ezért még azt is megengedték a lengyeleknek, hogy kihallgassák a Rajk-per leendő tanúit, hátha nekik sikerül valamit megtudniuk a lengyel vonatkozásokról. Így került sor kétszer is Noel Field kihallgatására. Romkowskiék még azt is elérték, hogy magyar, illetve szovjet jelenlét nélkül, hatszemközt beszéljenek Fielddel. A kihallgatások azonban nem hoztak kézzel fogható eredményeket. Field ugyan név szerint felsorolta lengyelországi kapcsolatait, de Gomułka személye nem volt köztük, sőt olyan személy sem akadt, aki jelentős lett volna a pártban, és Gomułkával szoros viszonyt ápolt volna. Ezután lehetőségük volt még arra, hogy Vági Ferencsel, Kálmán Andrással, Kojcsa Ilonával, valamint Demeter Györggyel és feleségével is beszéljenek.

A kihallgatásokról készített feljegyzés tanúsága szerint Józef Światło egyáltalán nem volt elragadtatva a „bizonyítékoktól” és a per előkészületeitől. Zárszávában a következőket írta: „Meg kell jegyezni, hogy e beszélgetésekből nem lehetett kikövetkeztetni, hogy milyen módszerekkel folyt le a nyomozás, mi volt valóban ismert a letartóztatott számára és mi az, amit a nyomozás során tudtak meg. Magyarországi tartózkodásunk rövid volt, az áttekintett anyagok és a kihallgatott emberek száma pedig korlátozott, így a készülő perre vonatkozóan nem volt lehetőségünk a magyar elvtársak birtokában lévő bizonyító anyagok tartalmának teljes megismerésére, amelyek megerősítették volna határozottan

*Rákosi, Péter és Szücs elvtársak állításait. Csak annyit tudunk, hogy ilyen dokumentumok léteznek.*⁷

A budapesti látogatás utolsó napján, 1949. szeptember 1-jén Rákosi személyesen is fogadta Światłót. A megbeszélés bő egy órán keresztül tartott. Rákosi szerette volna megtudni, hogy a lengyeleknek van-e a Rajk-perben felhasználható bizonyítékuk, másfelől újra kritizálta a csehszlovák vezetést, amely szerinte halogató álláspontot foglalt el az ügyben. Światło jelentése szerint Rákosi ekkor sem adott át semmilyen bizonyító dokumentumot, csupán felolvasást tartott néhány vallomásból. Végül kérte, hogy valaki a lengyel állambiztonságtól jöjjön el a perre. Kérte azt is, hogy Bierut a perre a lehetséges legnagyobb számú újságíróat küldje, illetve hogy a lengyelek gyakoroljanak nyomást a csehszlovákiai pártra, hogy foglalkozzanak e kérdésekkel a saját területükön.⁸

Romkowski és Światło csalódottan tértek haza Varsóba abból a szempontból, hogy nem kaptak semmilyen használható bizonyítékot a már letartóztatott lengyel kommunistákkal szemben. Másfelől meg is nyugodhattak, mert bár Rákosi szerette volna a Rajk-per nemzetközi jelentőségűvé tenni, s bevonni a lengyel és csehszlovák pártokat is, ez a vonal láthatóan gyenge lábakon állt. Úgy tűnt, hogy nincsenek ilyen irányú adatai a magyar állambiztonságnak, sőt inkább a lengyel állambiztonságtól vár ilyeneket.

Gomułka a Rajk-perben

Rákosi kérésének megfelelően, az 1949. szeptember 16-án kezdődött per előtt két nappal érkezett Światło Budapestre. Személyesen Bieruttól azt a feladatot kapta, hogy naponta táviratozzon Varsóba, különösen akkor, ha Lengyelországot is megemlíti valamelyik vádlott vagy tanú. A magyar belügyminisztériummal abban is megállapodtak, hogy ha Titót vagy Rajkot valaki összefüggésbe hozná Gomułkával, akkor előbb vele fognak egyeztetni.⁹ Hogy ez mégsem így történt, abban a szovjet fél tudatos munkáját kell látnunk. A per szovjet irányítói ugyanis Lazar Brankovot jelölték ki arra a szerepre, hogy Gomułka nevét megemlítsse és valljon arról, hogy Jugoszláviában szövetségesként számítottak a lengyel vezetőre, hogy ezzel nyomást gyakoroljanak a lengyel állambiztonsági szervekre.

A Rajk-perben Brankov így vallott: *„Emlékszem, mikor Lengyelországban a Gomułka-eset volt, nagy reményt fűztek hozzá, hogy Gomułka megvalósítja Tito elgondolásait Lengyelországban és várakozó állásponton voltak. Emlékszem arra is, hogy nem akartak olyan közvetlenül odahatni, bekapcsolódni, azt hitték, hogy Gomułkának sikerülni fog ez az akció a Lengyel Kommunista Pártban.*¹⁰ *De, amint ismeretes, Gomułka nem hajtotta végre, beismerte, hogy ez helytelen vonal volt és egyszer [Aleksandar] Rankovics¹¹ panaszkodott is, hogy egészen újból kell kezdeni Lengyelországban. Lengyelországban ekkor egy Kovacsevics Szrbiszlava nevű követségi tanácsos működött, aki foglalkozott ezzel a tervvel. Őt később visszahívták és Rukavina Ivan¹² követségi tanácsost küldték ki, aki most Lengyelországban van. Többet nem tudok Lengyelországgal kapcsolatban mondani.*¹³ A cél egyértelmű volt: a Moszkvában letartóztatott egykori Tito-ellenes jugoszláv kommunista „vallomása” alapján arra akarták ösztönözni a lengyel hatóságokat, hogy tartóztassák le Rukavinát, illetve Gomułkát.¹⁴

Światło a „vallomást” hallva azonnal táviratozott Bierutnak, hiszen a megállapodás ellenére hangzott el Gomułka neve, de táviratát megrövidítették. A lengyel ezredes Szücs szovjet feleségét tette ezért felelőssé, aki a táviróknál dolgozott és feltehetően Bjelkinék utasítására cselekedett.¹⁵ Bierutot felháborította az eset, és azonnal Budapestre küldte Leon Rubinsteint, aki a Közbiztonsági Minisztérium technikai részlegét vezette, hogy haladéktalanul vonja kérdőre Rákosit, és kérje el a Gomułkára vonatkozó bizonyítékokat. Bierut Rubinsteinen keresztül elégedetlenségét fejezete ki amiatt, hogy vele nem közölték előre, hogy mi fog történni. Rákosi így védekezett: *„Mi se tudtunk róla, mi is csak a tárgyaláson hallottuk, a vizsgálat folyamán a Gomułka neve soha elő nem fordult, egyébként Rubin [?] elvtárs azonnal beszéljen ezzel a Brankovval, és kérdezze meg őt,*

mert én ezeket nem ismerem."¹⁶ Nem tudjuk, hogy Rákosi igazat mondott-e, vagy hazudott, de az igaz lehetett, hogy valóban nem volt a kezében semmilyen bizonyíték Gomulákára vonatkozóan. Nem volt olyan szál, amit Gomulka személyével konkrétan össze lehetett volna kötni. Márpedig Lengyelországban pont ő lehetett volna az „ideális Tito”, és világos volt: ha őt nem sikerül meggyanúsítani, akkor Lengyelországban nem lesz „Rajk-per”. Brankov tehát bizonyosan nem magától találta ki Gomulákára tett vallomását, hanem a szovjet forgatókönyvírók szerették volna, hogy a lengyel állambiztonság keményebb eszközökhöz folyamodjon otthon, mivel a proletárdiktatúra építése meglehetősen vontatott tempóban haladt. Ez persze Rákosinak sem volt ellenére.

Mindezek után az ismert dokumentumok szerint nem Rubinstein, hanem maga Światło hallgatta ki Brankovot. Brankov megerősítette a tárgyaláson elmondottakat, hogy Titóék számítottak Gomulákára, és nagy csalódottságot éreztek, hogy a lengyel vezető önkritikát gyakorolt. Brankov egy orosz nyelvű nyilatkozatot is tett írásban, amelyben leírja a jugoszláv hírszerzés lengyelországi tevékenységét.¹⁷ A dokumentum azonban nem tartalmaz konkrétumokat, csupán általánosságban említi, hogy a jugoszlávok varsói megbízottja, Kovacevics (Szbrizlava) kapcsolatban volt a lengyel párt központi bizottsági tagjaival, de magával Gomulákkal nem.

Hogy Brankov „vallomása” és nyilatkozata inkább provokációs célt szolgált, és nem a valóságot tartalmazta, kiderül Światło és Szücs Ernő újabb találkozására jegyzőkönyvéből, amikor is Szücs arra figyelmezteti vendégét, hogy kezelje az elhangzottakat alapos kritikával: *„Mi felelünk az egyes személyekről szóló adatokért és a per folyamán keletkező anyagokért, de csak azokért, amelyek Magyarországot érintik. Véleményem szerint a más országokat érintő anyagokat nagy óvatossággal kell kezelni és nagyon jól kell őket ellenőrizni, mert a vádlottak tudatosan hibás útra vezethetnek, fennáll a tudatos provokáció lehetősége a részükről. Én nem vállalom felelősséget ezekért a nem ellenőrzött adatokért. Ezeket az anyagokat fel lehet dolgozni, de nem lehet ezek alapján lépéseket tenni.”*¹⁸

Összességében világos, hogy Gomulka szerepe nem volt kidolgozva ebben a kitalált összeesküvésben. Minden bizonnyal az utolsó pillanatban „dobták be” a szovjetek – Brankovon keresztül –, hogy Lengyelországban is előrelendítsék a perek ügyét. Rákosiéknek – amint azt Ötvös István monográfiájából tudjuk – megvolt a saját, jól kitalált összeesküvés-történetük a Rajk-perre, a jugoszláv-vonal pedig szovjet nyomásra került előtérbe.¹⁹ Gomulának nem volt valódi kapcsolata sem a Rajk-ügy mozgatórugóival, sem a jugoszlávokkal. Mivel azonban Moszkvában úgy látták, hogy Tito és Gomulka nemzeti útjai hasonlóak, azaz mindketten elutasítják a szovjet modell mechanikus átvételét, Gomulka belekeverése az összeesküvésbe nyilvánvalónak tűnt. Még akkor is, ha Titótól teljesen függetlenül tevékenykedett. Romkowskinak és Światlónak ez azonban kevés volt, ők kézzel fogható bizonyítékokra vágytak.

Gomulakizmus és titoizmus

A „gomulakizmusnak” nevezett irányzat azonban nem volt azonos a „titoizmusnak” nevezett politikával, és nem is volt közvetlen kapcsolat közöttük. Gomulának kizárólag Lengyelország belső szocialista átalakulására voltak egyre kiforrottabb nézetei. E nézetek 1944 és 1948 között folyamatosan változtak, de kétségtelenül volt bennük logika. Gomulka a Lengyel Munkáspárt első legális plenáris ülésén (1945. február 6–7-én) fogalmazta meg először hivatalosan, hogy Lengyelországban *„evolúciós úton, de forradalmi jellegű változások mennek végbe”*. Mindezt megerősítette 1945. május 20–21-én az LMP plenáris ülésén is, amikor kijelentette, hogy *„nem szovjethatalmat építünk, hanem koalíciós demokratikus rendszert”*. E politika az LMP I. kongresszusán hivatalosan is elfogadásra került. A határozat kimondta, hogy *„a népi demokrácia békésen átváltozhat szocialista demokráciává”*.²⁰ Gomulka leginkább kiérlelt téziseit 1946. november 30-án a Lengyel Munkáspárt és a Lengyel Szocialista Párt közös aktíváján adta elő. Ennek lényege, hogy *„Lengyelország saját úton halad”,* olyan feltételek alakultak ki,

hogy a népi demokrácia és a demokratikus pártok együttműködése révén el lehet jutni a szocializmushoz. A proletárdiktatúra elkerülhetőségéről és a koalíciós népfronton alapuló népi demokráciáról vallott nézeteit még az 1947. április KB-plénumon is kevesen vitatták (pl. Adam Schaff filozófus). Gomułka realista volt, ismerte az országot, ezért állt ki határozottan a „szovjet út” lemásolása ellen.²¹

Amikor Gomułka számára ismertté vált a jugoszlávok ellen tervezett összehangolt akció, rádöbbsent, hogy ennek könnyen az ő politikája is áldozatává válhat. Miután a szovjetek és a jugoszlávok közötti közvetítési kísérlete kudarcba fulladt, úgy döntött, hogy az LMP KB plénumán megpróbálja olyan történelmi keretbe ágyazni a lengyel munkáspártok jelenlegi helyzetét, amivel elodázhathatja a pártok egyesítését és a szovjet forma átvételét, a proletárdiktatúra bevezetését. A lényeg tehát az volt: hangsúlyoznia kellett, hogy Lengyelországban nem értek meg a feltételek a proletárdiktatúra bevezetésére. Számítása szerint a KB támogatni fogja, így lesz olyan erős legitimációs alapja, amit Sztálin sem fog megkérdőjelezni. Nem véletlen, hogy az 1948. június 3-án – még a Kominform határozata előtt – elmondott beszédét előtte senkinek nem mutatta meg, mint ahogy az sem véletlen, hogy később azt a sajtó sem publikálta teljes egészében.²²

Gomułka téziseit – várakozásaival ellentétben – a KB alaposan megbírálta és elítélte,²³ ám ő ennek ellenére június 15-én levélben újra megerősítette fő tézisét, hogy „a leigázott népek munkáspártjainak *programjukba kell iktatniuk az önrendelkezést*”, azaz a Lengyel Szocialista Pártnak a függetlenség kivívásában játszott érdemeit el kell ismerni, ezt a tradíciót fel kell vállalni.²⁴ Vagyis fenntartotta, hogy 1918-ban a Lengyel Kommunista Párt hibát követett el, amiért lebecsülte a függetlenség jelszavát, míg a Lengyel Szocialista Párt jól ismerte fel annak jelentőségét. Gomułka üzenete az volt, hogy előbb ki kell vívni a függetlenséget, hogy meg lehessen valósítani a szocializmust, és nem fordítva. Véleménye szerint ezt a törvényszerűséget nem ismerte fel 30 évvel korábban a lengyel kommunista párt, ugyanakkor most, 1948-ban meg kell ragadni a lehetőséget, hogy ne kövessék el újra ugyanazt a hibát.

Nem arról van szó, hogy Gomułka – aki aktívan részt vett a „szovjetrendszer” lengyelországi kiépítésében, 1944 és 1948 között az LMP főtitkára volt, valamint 1944-től betöltötte a Visszaszerzett Területek minisztere posztját is – önkritikát gyakorolva elutasította volna az addigi négy év irányvonalát. Inkább arról lehetett szó, hogy jól ismerte a lengyel valóságot, jól tudta, hogy a lengyel társadalom többsége erős előítéletekkel bír a szovjetekkel szemben. Ha Lengyelország minden szempontból elveszti a függetlenségét (természetesen itt most arról volt szó, hogy a szocializmust megvalósíthatja-e az LMP a „nemzeti sajátosságokat” figyelembe véve, vagy sem), akkor nagyon nehéz dolga lesz a pártnak. Még az LMP 1945. májusi KB plénumán fogalmazta meg Gomułka e problémák lényegét: *„A szanációnak [az 1930-as évek kormányzata] sikerült szovjetellenessé tenni az egész nemzetet [...] A bizalmatlanság elmélyülésére a határváltozás szintén hatással van. Nem egyszerű ügy ez. Mi marxisták vagyunk, meg tudunk érteni egy csomó jelenséget, de az átlaglengyel abból indul ki, hogy Oroszország elvette Lengyelország jelentős részét. Ennek a ténynek fontos és mély értelme van. A hibák, amelyeket a szovjet szervek a lengyelekkel szemben elkövettek [pl. a deportálások], szintén formálták az emberek véleményét.”*²⁵

Gomułka tehát két dolgot akart elkerülni: a jugoszlávokkal történt szakítás után napirendre kerülő proletárdiktatúra bevezetését, illetve a szovjet minták kritika nélküli átvételét. Ezért választotta elaborátumának fő témájaként a lengyel függetlenség kérdését. Gomułka „elhajlása” tehát alapjaiban különbözött Tito „árulásától”. Gomułka nem akarta Lengyelországot a Szovjetunióval rivális regionális hatalommá tenni, csupán a lengyel valóságot figyelembe véve akarta megvalósítani az ország szocialista átalakítását.

A „Gomułka-ügy” a Rajk-per után

Még a Rajk-per előtt, amikor Światłó hazatért első budapesti látogatásáról, a lengyel vezetés (Bolesław Bierut, Jakub Berman, Stanisław Radkiewicz, Józef Rózański és Józef Światłó) fogadta a csehszlovák állambiztonság parancsnokát, Jindřich Veselýt. A lengyel vezetők – Rákosi kérésének megfelelően – nyomást gyakoroltak a csehszlovák vezetésre, hogy azonnal fogjanak hozzá a letartóztatásokhoz, mert a magyarok szerint Prágában van a nemzetközi összeesküvés központja.²⁶ Úgy tűnik, hogy Varsónak ez az irány tökéletesen megfelelt, hiszen így nem rajtuk volt a nyomás, s ezáltal időt nyerhettek.

Világos, hogy Światłót egyáltalán nem győzték meg a Rajk-perben látottak, sem a tanúkkal és vádlottakkal folytatott beszélgetések. Gomułka pedig valóban nem rendelkezett sem jugoszláv, sem svájci kapcsolatokkal, így letartóztatására sem volt komoly ürgy. Csak 1951 nyarán, a tábornokok pere (Tatar–Utnik–Nowicki) előtt vették őrizetbe az egykori pártvezetőt. Vád ekkor sem volt ellene, feltehetően attól féltek, hogy a tábornokok perében majd többször elhangzik a neve, és ezért a hatalom számára biztonságosabb, ha letartóztatásban van.²⁷ A Rajk-per idején megkezdett nyomozás egészen 1952 végéig tartott, de a letartóztatottak kényszervallatása ellenére nem találtak semmi bizonyítékot, hogy Noel Fieldnek vagy Titónak komoly kapcsolatai lettek volna Lengyelországban, akiknek az lett volna a feladatuk, hogy megdöntsék a népi demokratikus rendszert. 1952 végére a nyomozás éppen annyit tudott felmutatni, amit már a kezdetekkor is tudott, éppen úgy nem találtak egyetlen olyan személyt se Lengyelországban, aki kapcsolatot jelentett volna a Tito-féle összeesküvésben, ahogy a Rajk-per idején Brankov sem tudott megnevezni senkit sem.

Gomułkával ráadásul kivételesen bántak, nem alkalmaztak vele szemben kényszervallatást, és nem verték meg. Első kihallgatására is nyolc hónapot (!) kellett várnia (1952. február 20.).²⁸ Ettől kezdve azonban megsaporodtak a kihallgatások: több mint 40 hónapos fogsága alatt közel 40 kihallgatásban volt része. A kihallgatók célja széles körű volt. Bizonyítékok híján vallomásokot akartak kicsikarni arról, hogy együttműködött a háború előtti politikai rendőrséggel, és beépített ügynök volt a pártban, hogy együttműködött a háború alatt az emigráns kormány hírszerzésével (itt Marian Spychalski, illetve Włodziemierz Lechowicz szerepeltek összekötőként), majd hogy együttműködött a németekkel, a háború után pedig az amerikai és brit hírszerzéssel (Spychalskival és más, magas rangú tisztekkel együtt, akik az éppen folyó tábornokokperben is érintettek) és végül hogy Herman Fielddel együtt a Tito–Rajk-féle összeesküvésben is részt vett. Gomułka azonban mindent tagadott, sőt kijelentette, hogy ő soha nem tartotta magát „jobboldali elhajlónak” sem, soha nem gondolt arra, hogy frakciót hozzon létre a párton belül.

A prágai Slánský-per után Moszkva újra Varsóra tekintett, és jelezte, hogy elégedetlen a Gomułka elleni per késlekedése miatt. Ettől kezdve a kihallgatások egyre inkább „szembesítéseké” változtak. Hamis tanúvallomások állandó idézgetésével próbálták megtörni Gomułkát, aki azonban kitartott ártatlansága mellett. 1953. február 18-án már felháborodva utasította vissza a képtelen vádakát: „Vádatok fabrikáltak, szerintetek semmi mást nem csináltam, csak eltitkoltam a tevékenységem a Politikai Bizottság előtt. Ez ostobaság. Minden hazugság le lesz leplezve, és akkor kíváncsi leszek, hogy fogtok kinézni. Mi lesz akkor veletek, amikor én dokumentumok alapján bizonyítom, hogy ezeket a vádakokat az ujjatokból szoptátok. Leleplezem a hazugságaitokat a dokumentumok alapján hasonló ügyekben.”²⁹

Az évekig húzódozó „nyomozás”, a sehova sem vezető kihallgatások azt mutatják, hogy Gomułkát inkább megvédte a lengyel állambiztonság, és valójában nem akarta őt bíróság elé állítani. Bár Józef Światłó Nyugatra szökése után adott interjúiban, amelyek később angolul és lengyelül írásban is megjelentek, utalt arra, hogy személyesen Bierut nem szerette Gomułkát. Főképpen azért nem, mert 1943 novemberében Paweł Finder meggyilkolása után a párt Gomułkát választotta főtitkárnak Bieruttal szemben, illetve Gomułka népszerű hazafinak számított a kominternes Bieruttal szemben.³⁰ Hogy Gomułka mégis elkerülte a pert, annak több oka is lehetett:

1. A dokumentumokból úgy tűnik, hogy a lengyel állambiztonsági vezetők úgy gondolták, hogy a Rajk-per – még ha koncepciózus is – valódi bizonyítékok alapján folyik. Maga Światło nem egyszer kérte Rákosit vagy Szücsöt, hogy adják át a bizonyítékokat tartalmazó iratokat. A rendelkezésekre álló forrásokból olyan kép bontakozik ki, mintha Światło a Rajk-per alatt jött volna rá arra, hogy itt semmilyen valódi bűncselekmény nem történt. Ha ez így volt, akkor érdemes azon elgondolkodni, hogy miért nem avatták be a lengyel állambiztonság vezetőit a per minden részletébe.

2. Gomułka nem csupán a párton belül, hanem viszonylag a társadalomban is népszerű vezető volt. Ő testesítette meg azt a kommunistát, aki kiállt Lengyelország függetlensége mellett. Ő volt az, akit pontosan azért távolítottak el a vezetésből, mert számon kérte a párton a lengyel függetlenségi hagyományokat.

3. Lengyelországban a proletárdiktatúra bevezetése meglehetősen vontatottan haladt. Legfőképpen a társadalom és a katolikus egyház ellenállása miatt a Lengyel Egyesült Munkáspárt közel sem rendelkezett az irányítás monopóliumával az élet minden területén. A párt nem rendelkezett szinte semmilyen társadalmi legitimációval.

4. A Gomułka elleni per több szempontból is a visszájára fordulhatott volna:

a) A Rajk-perben kitalált történetek valótlanok voltak, semmilyen bizonyíték nem került elő ellene, és nem volt olyan szál, amibe belekapaszkodva a vádlók egy hihetőnek tűnő összeesküvést tudtak volna fabrikálni.

b) Gomułka – ahogy a kihallgatásaiból is kitűnt – biztosan nem tett volna beismerő vallomást, és hazugsággal vádolta volna a vezetést. Egy nyílt perben könnyen a maga javára fordíthatta volna a közvéleményt.

c) A társadalom szemében hős lehetett volna egy olyan személy, akit azzal vádolnak meg, hogy meg akarta dönteni a „népi demokratikus rendszert”.

5. Az idő múlásával más irányba „fejlődtek” a kirakatpercek is. Az 1951 végén elítélt Rudolf Slánský pere már erős antiszemita vonásokat mutatott, a vádlottak fő bűne már nem a jobboldali elhajlás és a nemzeti függetlenség, hanem a kozmopolitizmus volt. Gomułka személyére e vádak végképp nem passzoltak, sőt Jakub Berman vagy éppen maga Józef Światło kerülhetett veszélybe, akik nemcsak zsidó származásúak voltak, hanem kapcsolatba hozhatók voltak a cionista mozgalommal is.

Gomułkát végül megvédték a nyilvánvaló ítélettől, majd 1953 márciusában Sztálin halála után lassan végleg lekerült a napirendről a bíróság elé állítása. Letartóztatója és az egyetlen ellene készített, bár soha fel nem használt vádirat szerzője, Józef Światło 1953. december 5-én egy berlini szolgálati út alkalmával Nyugatra szökött, majd az USA-ba menekítették. Közel egy év telt el, amikor 1954. szeptember 28-án a Szabad Európa Rádió megkezdte a Światlóval készített beszélgetések sugárzását. Az egykori állambiztonsági ezredes részletesen beszámolt a Lengyelországban alkalmazott terrorról és a perekről. Összesen 159 adásban beszélt az elkövetett bűnökről, majd a szöveget egy megszerkesztett brosúrában 3 millió példányban Lengyelországba juttatták az amerikaiak.³¹ Światło adásai jelentős mértékben hozzájárultak a lengyelországi sztálinista rendszer megrendüléséhez, az olvadás kezdetéhez, sőt magához a Közbiztonsági Minisztérium felszámolásához, a Belügyminisztérium átszervezéséhez. Gomułka 1954. december 13-án szabadult, miután Bierut Moszkvában találkozott Nyikita Hruscsovval. 1956 nyarán – Bolesław Bierut halála után – pedig a legnépszerűbb politikusként követelték vissza az ország élére, ami október 19-én meg is történt.

Dokumentumok

1. Józef Światło ezredes feljegyzése magyarországi útjáról, 1949. október 3.

Szolgálati feljegyzés
az 1949. IX. 14–27. közötti budapesti útról.
Varsó, 1949. október 3.

A feljegyzés a következő részleteket tartalmazza:

1. Lengyel ügy a vádlottak és a tanúk vallomásaiban.
2. Beszélgetés a Brankov nevű vádlottal a perben tett vallomása után.
3. Beszélgetés Szücs ezredessel a Brankov nevű vádlott kihallgatása után.
4. Ismételt beszélgetés a Brankov nevű vádlottal, amely alapján nyilatkozatot tett.
5. Brankov 1949. szeptember 26-án írt nyilatkozatának kézírata,³² valamint a magyar állambiztonság [Alfred] Fiderkiewicz követet érintő feljegyzése.
6. Beszélgetés Szücs ezredessel, miután (a Budapestről való elutazás előtt) megkaptuk Brankov írásbeli nyilatkozatát.
7. Általános észrevételek.

I. Az első két vádlott, Rajk és Pálffy vallomásaiban a lengyel ügy csak általánosan került szóba.

Rajk vallja:

[...] Tito intervenciók támogatásával kapcsolatban meg kell még jegyezniem azt, amit Brankov és Mrazovics is közölt velem Rankovics utasítására, Tito üzeneteképpen, és pedig azt, hogy ők nemcsak Magyarország intervenciók, fegyveres támogatására gondolnak, hanem igyekeznek ugyanakkor a Magyarországot körülvevő szomszédos népi demokráciák részéről is megfelelő kedvező körülményeket teremteni egy ilyen akció végrehajtására Magyarországon.

Ebbe a politikába tartozott bele az, aminek a megkezdésétől ugyancsak hírt adtak nekem, és amiről egyébként, mint külföldi lapokat olvasó embert, tényleg is meggyőződhettem, hogy azokban az országokban, ahol a katolikus egyháznak nagyobb befolyása volt, tehát döntően Lengyelországban és Csehszlovákiában, a Mindszenty által kezdeményezett akcióhoz, politikai agitációkhoz hasonló nagyméretű mozgolódás kezdődött el az illető országok kormányai ellen [...]

Pálffy többek között ezt vallja:

[...] A mi fegyveres puccsunk Magyarországot volt hivatott leszakítani, de Zsokalj már hangsúlyozta, hogy egy hosszú, tervszerű folyamatnak egy része lesz ez a magyarországi momentum.

Például Zsokalj azt mondotta, hogy legközelebb erre kerül sor Lengyelországban [...]

A Pálffy kihallgatása utáni szünetben Szücs ezredeshez fordultam azzal a kérdéssel, hogy Lengyelország meg lesz-e még említve a bírósági eljárás további folyamatában. Azt a választ kaptam, hogy ugyanolyan általánosan lesz említve, ahogy eddig is.

Szücs ezredes biztosítása ellenére kiderült, hogy Brankov a vallomásában, majd később Klein és Tarisznyás tanúk név szerint említettek személyeket Lengyelországból.³³

Ezzel kapcsolatban fordultam Szücs ezredeshez, Bjelkin tábornok jelenlétében, hogy azonnal adja át nekem Brankov vallomásának jegyzőkönyvét, azzal a céllal, hogy az általa adott információt Varsóba küldhessem. Szücs ezredes megtagadta a jegyzőkönyv azonnali átadását, amit azzal indokolt, hogy a jegyzőkönyvet először a magyar vezető személyiségeknek kell átnézni, és majd csak azután kaphatom azt meg.

Szücs ezredes távozása után Bjelkin tábornok megszólított: „Na hát, Światło elvtárs, nyomást gyakorolni és követelni.” Az észrevételeimre, hogy a lengyel hatalomnak közelebbi részleteket kell tudnia a jugoszláv hírszerzés lengyelországi tevékenységéről és kapcsolatairól, Bjelkin azt válaszolta: „Tartóztassák le Rukavinát, mi lefogtuk Brankovot, önök fogják el Rukavinát.”

Meg kell mondani, hogy a magyar hatalmak igen szívélyesen fogadtak. Szücs ezredes a per megkezdése előtt ünnepélyesen biztosított engem, hogy lehetőségem lesz az anyagok azonnali áttekintésére.

A per folyamán keveset tettek abba az irányba, hogy a per anyagait azonnal lefordítsák lengyelre vagy oroszra, és megosszák velem.

Szücs ezredes azt is megígérte, hogy lehetővé teszi számomra Szőnyi kihallgatását, amely számos lényeges momentumot hozhatott volna az ügyünkbe, ugyanakkor az erőteljes sürgetésem ellenére nem sikerült kihallgatnom.

Szeretném megjegyezni, hogy az egész budapesti találkozásom alatt egyszer sem találkoztam elutasítással, ha valamit kértem. Mind Szücs ezredes, mind a szovjet Bjelkin tábornok állandóan mindent megígértek, ugyanakkor el voltak foglalva a per „magyar oldalával”, nem nyújtottak nekem segítséget.

Bjelkin tábornok megfogadta nekem például, hogy át fogja adni a per jegyzőkönyvének orosz fordítását, de annak ellenére, hogy folyamatosan emlékeztettem erre, végül nem kaptam meg. Végül a magyar szöveget lefordították tört orosz nyelvre, amelyből végül elkészült nekem a lengyel fordítás.

Csak Bierut elvtárs levele³⁴ után tették számomra lehetővé 1949. szeptember 19-én a Brankovval való beszélgetést.

E beszélgetés alatt jelen volt egy oroszul tudó állambiztonsági tiszt.

Brankov arra a kérdésre, hogy mit tud elmondani a jugoszláv tervekről Lengyelországgal kapcsolatban azt válaszolta, hogy egészében ezeket a terveket nem ismeri, csak bizonyos részleteket tud elmondani, de az ő elképzelésében a Lengyelországgal kapcsolatos tervek éppen olyanok, mint Magyarországgal kapcsolatban.

Brankov a következő, számára ismert részleteket adta elő Lengyelországgal kapcsolatban:

1) Tito Lengyelországba küldte Kovacsevicset hivatalosan, mint a jugoszláv KP KB képviselőjét, de a gyakorlatban azért, hogy Tito javára kémtevékenységet folytasson.

A Lengyelországba küldésének időpontját Brankov nem ismeri, de azt tudja, hogy 1947-ben már Varsóban volt.

2) Kovacsevics férje a jugoszláv nagykövetség tanácsosa volt Varsóban, de egyidejűleg a lengyelországi hírszerzés vezetője is.

3) Kovacsevicsnek voltak kapcsolatai az LMP KB-ban – akiket személyesen Brankov nem ismer.

A fenti állítását Brankov arra alapozza, hogy amikor Belgrádban volt az Állambiztonsági Igazgatóságban (UDB), akkor ott Kovacsevicsstől, Varsóból ugyanolyan jelentéseket látott, amilyeneket ő írt Budapestről, és ilyen típusú jelentéseket kizárólag ügynöki adatok alapján írnak.

4) Kovacsevicset 1948 szeptemberében visszahívták Lengyelországból, mert nem tudta kihasználni Gomułka ügyét. A férjét, a jugoszláv hírszerzés vezetőjét két hónappal korábban, 1948 júliusában hazahívták.

5) 1947 decemberében, amikor Tito Budapestre látogatott, beszélgetést folytattak Brankov magyarországi munkájáról. Tito, tudva arról, hogy Brankov ismeri Kovacsevicset, kifejezte elégedetlenségét Kovacsevics munkájával kapcsolatban, és kijelentette, hogy Kovacsevics nem teljesíti a rá bízott feladatokat. E beszélgetés alatt jelen volt Rankovics és Milics, az UDB külföldi hírszerzési osztály vezetője.

6) 1948-ban Brankovot behívták az UDB-be Belgrádba. A megbeszélésen Rankovics azt mondta, hogy Kovacsevics Lengyelországban rosszul dolgozott, nem tudta kihasználni

a Gomułka-ügyet. Rankovics még azt is mondta, hogy kezdetben Tito és ő kiváráó álláspontot foglaltak el a Gomułka-üggyel kapcsolatban, mivel arra számítottak, hogy Gomułka Lengyelországban megcsinálja ugyanazt, amit Tito Jugoszláviában. Az, hogy az ő várakozásaik nem valósultak meg, Kovacsevics bűne.

Brankov arra következtetett Rankovics szavaiból, hogy Gomułka Tito útjára akart lépni, de Kovacsevics hibájából a Tito-klikk lengyelországi tervei nem sikerültek, és ezért visszahívták Lengyelországból.

Brankov kikötötte, hogy Rankovics ezt egyenesen nem mondta, hanem ő vont le ilyen következtetést a Rankoviccsal való beszélgetésből.

Rankovics azt is mondta, hogy meglepetés volt számukra Gomułka önkritikája. Sajnálkozott, hogy Lengyelországban újra kell kezdeni a munkát. Rankovics valójában nem mondta, hogy Gomułkával kell kezdeni a munkát, de Brankov úgy ítélte meg, hogy Gomułkáról van szó most is.

7) Kovacsevics helyére Rankovics Lengyelországba küldte a követség tanácsosi posztjára Ivan Rukavinát – a jugoszláv KP KB és az UDB képviselőjét. Rukavina, útban Varsóba, megállt Budapesten. Elmondta Brankovnak, hogy Rankovicstól parancsot kapott, hogy összeköttetést teremtsen Gomułkával és az LMP KB-ban lévő híveivel, akikre Tito számíthat a Tájékoztató Irodával folytatott harcban.

1949. szeptember 26-án folytattam még egy beszélgetést Brankovval, amely után egy írásos nyilatkozatot készítettem a Tito-klikk lengyelországi tevékenységéről és terveiről.

Ebben a beszélgetésben, ahogy az írásos nyilatkozatban is, Brankov azt állítja, hogy az LMP KB tagjaival való kapcsolatokról szóló híreket maga Kovacsevics erősítette meg, amikor találkoztak Belgrádban 1948 szeptemberében, ugyanakkor arról nem beszélt neki, hogy személyesen kivel tartott kapcsolatokat.

Megjegyezte ugyanakkor, hogy a kapcsolatairól rendszeresen írt a jelentéseiben Belgrádba.

A megbeszélést Rukavinával 1948-ban, amely a Rankovicstól kapott parancsokat érintette a Lengyelországba való kiutazása előtt, egy kicsit más formában adta elő. Nem beszél már világosan arról, hogy Gomułkával és híveivel kapcsolatot kell teremteni, hanem arról beszél, hogy az LMP-n belül kell egy titoista frakciót létrehozni, amiben nagy segítség lehet Gomułka magatartása.

Hangsúlyozom, hogy Brankov mind a két megbeszélésen nagyon óvatosan formálta meg válaszait.

A fentiekkel kapcsolatban a következő momentumokra kell figyelmet fordítani:

Amikor előadtam Szücs ezredesnek a Lengyelországot érintő információkat, amelyeket a Brankovval folytatott első megbeszélésen szereztem, nagy csodálkozását fejezte ki, és kijelentette, hogy ő most hall erről először, és hogy a nyomozás egész ideje alatt ilyen anyagok nem voltak.

A Brankovval folytatott második beszélgetésem előtt, 1949. szeptember 26-án fogadott Szücs ezredes, és a beszélgetésen kijelentette: „Mi felelünk az egyes személyekről szóló adatokért és a per folyamán keletkező anyagokért, de csak azokért, amelyek Magyarországot érintik. Véleményem szerint a más országokat érintő anyagokat nagy óvatossággal kell kezelni és nagyon jól kell őket ellenőrizni, mert a vádlottak tudatosan hibás útra vezethetnek, fennáll a tudatos provokáció lehetősége a részükről. Én nem vállalok felelősséget ezekért a nem ellenőrzött adatokért. Ezeket az anyagokat fel lehet dolgozni, de nem lehet ezek alapján lépéseket tenni.”

Végezetül Szücs ezredes azt mondta: „Mondja el a lengyel elvtársaknak, hogy nagyon óvatosan kell közelíteni a letartóztatottak szavaikhoz. Rákosi elvtárs politikus és nem

operatív munkatárs, ő néhány kérdésben túlozhat. Nekünk, operatív munkatársaknak, mindent le kell fednünk. Mi itt azért voltunk erősek, mert a levéltári anyagok és a tanúk vallomásai megerősítették a vádakot, és a letartóztatottakat beszédre kényszerítették.”

Általános észrevételek

A per szervezési oldalát tekintve, amennyire nekem ezt sikerült megállapítanom, nagyon jól előkészített volt. Tekintettel arra, hogy a magyar nyelvet egyáltalán nem ismerem, és hogy nem volt lehetőség az előkészületek szemügyre vételezésére, nem voltam abban a helyzetben, hogy az előkészület bizonyos részleteit megértsem, és Péter tábornok és a helyettese – Szücs ezredes – nem szívesen beszéltek ezektől a részletekről.

Figyelemre méltóak a következő momentumok:

- 1) A vádlottak viselkedése a tárgyaláson
 - a) a nyomozás során elkészített vallomásokot fenntartották és a számunkra bemutatott anyagokat megerősítették,
 - b) más vádlottakkal történő szembesítés esetén ingadozások nélkül fenntartották az általuk a nyomozás és a tárgyalás során tett vallomásokot.
- 2) A tanúk a börtönből érkeztek a bírósági terembe kísérettel, de a háború előtti rendőrök – kíséret nélkül. A nézők között a teremben felháborodott hangok hallatszottak: „Miért nem ülnek még?“, az újságírók között pedig értetlenség volt tapasztalható, hogy ezek a tanúk szabadlábon vannak.
- 3) Az egyik tanú felhívásra sem ment be a tárgyalóterembe, félt bemenni, és az elnök kénytelen volt szünetet elrendelni.
- 4) Az állambiztonsági hatalom nem mindig irányította a per folyamatát. Péter tábornok és Szücs ezredes nemegyszer meglepődtek, hogy egyes vádlottak beszéltek bizonyos ügyekről és emberektől, olyan dolgokról, amelyeket a magyar hatalomnak nem volt kívánatos.
- 5) Az ügyész aktivitásának hiánya és az elnök túlzott aktivitása. Az ügyész a procedurális kérdéseken kívül szinte nem is tett fel semmilyen kérdést. Olyan benyomás keletkezett, hogy az ügyész egyszerűen fél bizonyos kérdéseket feltenni. Ugyanakkor az elnök gyakran szükségtelenül megszakította a vádlottak és a tanúk vallomásait, ami miatt Péter tábornok és Szücs ezredes nagyon elégedetlenek voltak.
- 6) Az utolsó szó idején minden vádlott nagyon helyesen viselkedett. Kivételt képezett Rajk, aki hősiiesen akart kijönni a perből és halálbüntetést akart kérni magára. A magyar hatóságok nagy erőfeszítései kellettek ahhoz, hogy erre ne kerüljön sor.

4 példányban

2 melléklet orosz nyelven magyarból fordítva

Światło, ezredes

[AIPN BU 0298/789, 3–8. Lengyel nyelvű gépelt tisztázat, Światło saját kezű aláírásával.]

2. Lazar Brankov nyilatkozata, 1949. szeptember 26.

Lazar Brankov nyilatkozata
1949. szeptember 26-án Światło ezredes előtt

Ismeretes előttem, hogy a jugoszláv információs szolgálat (UDB) megerősítette tevékenységét mind Lengyelországban, mind Magyarországon, ahogy más népi demokratikus állam területén is. Erről akkor szereztem tudomást, amikor Jugoszláviában beszéltem Rankovics belügyminiszterrel. Nem volt elégedett a Magyarországon végzett munkával, és akkor példaképpen rámutatott azokra a demokratikus országokra, ahol ez a munka jobban megy. Ugyanakkor elmondta, hogy Lengyelországban az ügyet rosszul

szervezték meg, és nem használták ki azokat a lehetőségeket, amelyekkel ott rendelkeztek. És akkor arról beszélt, hogy emiatt visszahívták azokat a jugoszlávokat, akik ott dolgoztak. Rankovics meg is nevezett egyet, mert hiszen tudta, hogy régóta ismerem. Ez a személy Kovacsevics Szbrislava, aki a jugoszláv kommunista párt központi bizottságának meghatalmazottja volt Lengyelországban. Kovacsevics Szbrislava nem volt hivatalos informátor, hanem ő csak a kommunista párt káderosztályát vezette. Kovacsevics férje Szlavko Kuzmanovics, akit éppen akkori hívtak vissza, információgyűjtéssel foglalkozott. 1947–1948-ban ő vezette a jugoszláv információs szolgálatot Lengyelországban.

1948 szeptemberében Belgrádban beszélt[em] Kovacsevics Szbrislavával. Röviden beszélt[em] vele. A beszélgetésből megtudtam, hogy ő Lengyelországban rendelkezett kapcsolattal, kapcsolatot tartott a lengyel kommunista párt központi bizottságának tagjaival, és erről ő rendszeresen jelentéseket írt Belgrádba. Neveket akkor nem említett.

1948 nyarán Rankovics Lengyelországba küldte Rukavina Mátét (Ivánt), Rukavina mint követségi tanácsos került oda. Valójában az UDBA³⁵ őrnagyaként hivatalos informátor volt. Rukavina átvette Kuzmanovicstól az ügynöki hálózat vezetését és Kovacsevics pártmunkáját is. Egy Budapesten keresztül vezető út alatt beszélt Rankoviccsal. Tőle tudta meg, hogy ő is hasonló utasítást kapott Rankovicstól, mint én Magyarországon. Az ő feladata az volt, hogy kapcsolatba lépjen a lengyel kommunista párt tagjaival, és őket megszerezze Tito politikájának érdekében. A feladat lényege az volt, hogy a lengyel kommunista párton belül egy Tito-frakciót hozzanak létre. Azt mondta, hogy Rankovics kifejezte véleményét azzal kapcsolatban, hogy Gomułka magatartása sok lehetőséget nyújt erre.

1948 szeptemberében, amikor Rankoviccsal beszélt, ő akkor a lengyelországi helyzettel kapcsolatban azt mondta, hogy Gomułka ügyétől sokat várnak. Eleinte kivárási pozícióra helyezkedtek – mondta Rankovics. Sajnos Gomułka kapitulált. Az embereink, akik ott voltak, nem álltak a helyzet magaslatán, és most újra kell mindent kezdeni.

Lazar Brankov
saját kezűleg

[AIPN BU 0298/789, 9–10. Orosz nyelvű gépelt tisztázat.]

¹ A Rajk-pernek ma már hatalmas szakirodalma van, lásd például: Hajdu, 1992.; Uo. 2001.; Zinner, 2013.; Ötvös, 2012.

² Spalek, 2014: 220.; Hódos, 2005: 311.

³ AIPN BU 0 0298/789. 12.

⁴ Rákosi Mátyás 1949. június 21. és 24. között látogatott Prágába, ahol egy 65 nevet tartalmazó listát adott át Klement Gottwald államelnöknek a csehszlovákiai vezetésbe befurakodott angol és amerikai kémekről. A listán többek között Václav Nosek belügy-, Vladimír Clementis külügyminiszter, Artur London, valamint Vavro Hajdu helyettes külügyminiszter és a csehszlovák kommunista párt további két központi bizottsági tagja szerepelt.

⁵ AIPN BU 0 0298/789. 13.

⁶ Uo. 18–21.

⁷ Uo. 36–37.

⁸ Uo. 6.

⁹ Błazyński, 1986.

¹⁰ A lengyel kommunista pártot 1942 és 1948 között Lengyel Munkáspártnak (LMP), 1948 decemberétől pedig Lengyel Egyesült Munkáspártnak (LEMP) hívták.

¹¹ 1948-tól Jugoszlávia belügyminisztere.

¹² Ivan Rukavina (1912–1992) horvát származású tábormok, részt vett a spanyol polgárháborúban, majd a második világháborúban Jugoszlávia felszabadításában. 1951-ben megkapta a Jugoszlávia Népi Hőse kitüntetést.

¹³ *Rajk László és társai...* 1989: 106.

¹⁴ Lásd még a tanulmány végén közölt 1. sz. dokumentumot. Bjelkin tábormok egyértelműen közli is Światłóval, hogy tartóztassák le Rukavinát.

¹⁵ Światło későbbi visszaemlékezésében így ír erről: „Varsóban óriási botrány lett. Bierut azonnal különrepülőgéppel Budapestre küldte Rubinstein ezredest, aki akkor a Kormányvédelmi Főosztályt vezette. Rubinstein a reptérről egyenesen Rákosihoz ment, aki egy kis villában lakott Pesten. Rákosi fogadta őt az irodájában, egy nagy asztalnál ült, amelyen, biztos, ami biztos, csőre töltve egy automata pisztoly hevert. Bár, mondhatjuk, Rubinstein ezredes egy testvérpártból érkezett. Rákosi azt tanácsolta neki, hogy érdeklődjön a magyar állambiztonságnál. Így másnap Rubinsteinnel együtt elmentünk Szücs ezredeshez, a magyar állambiztonság akkori vezetőjének, Péter Gábornak a helyetteséhez, hogy panaszt tegyünk. Szücs nem tudta kimagyarázni aényt, hogy cenzúrázták a táviratot. Rubinsteint, én és Szücs végül Péter Gábor irodájában kötöttünk ki, akinél ott találtunk egy szovjet ezredest, „tanácsadót”, akit külön a Rajk-perre küldtek oda. És itt hirtelen nem annyira Péter Gábor, inkább éppen a szovjet ezredes kezdett sűrű magyarázkodásba, hogy a legnyilvánvalóbb, hogy a rádió-összeköttetésben szünet volt, és ezért nem jutott el egészben a távirat Varsóba. A jelenlétben a szovjet ezredes telefonált a rádiósokhoz és utasította őket, hogy a táviratot egészben továbbítsák. Később kiderült, hogy a rádiós, aki a táviratokat továbbította, Szücs ezredes orosz felesége volt. Ő éppen a szovjet ezredes világos utasítására szakította meg a távirat továbbítását az adott helyen.” Błażyński, 1986.

¹⁶ Így emlékezett vissza Rákosi 1962-ben, amikor Aczél György és Nógrádi Sándor a perről faggatta az MSZMP PB utasítása alapján. Baráth–Feitl (szerk.), 2013: 47. Sajnos nem áll rendelkezésre semmilyen dokumentum Rubinstein budapesti útjáról. Światło sem emlékezik meg róla a jelentésében. Brankovval is Światło találkozik, nem pedig Rubinstein, lásd 2. sz. dokumentum.

¹⁷ Lásd a 2. sz. dokumentumot.

¹⁸ Lásd az 1. sz. dokumentumot.

¹⁹ Ötvös, 2012.

²⁰ Lásd erről: Domány, 1988: 51–62.

²¹ Gomulka koncepciójáról lásd: Werblan, 1988: 454–475.

²² *Miesięcznik Literacki*, 1983.

²³ Paczkowski, 1986: 9–11.

²⁴ Uo. 12–22.

²⁵ Werblan, 1988: 255–256.

²⁶ Spałek, 2014: 228.

²⁷ Lásd erről részletesen: Spałek, 2014: 724–733.

²⁸ AIPN BU 0 0298/319. 28–36.

²⁹ Uo. 201.

³⁰ Lengyelországban – Magyarországhoz hasonlóan – ellentét feszült a „hazaiak” és a „moszkoviták” között, ráadásul a „hazaiak” valóban életüket kockáztatva aktívan részt vettek a fegyveres ellenállásban a német megszállás ellen. Ők valóban harcoltak Lengyelország függetlenségéért, míg a „moszkoviták” csupán Sztálin kegyelméből élhették meg a háború végét, így a lojalitásuk is megkérdőjelezhető volt.

³¹ Ceranka, 2013: 36–40.

³² Lásd a 2. sz. dokumentumot.

³³ Klein Antal és dr. Tarisznyás Györgyi vallomásairól van szó. Mindketten megemlékeztek, hogy 1948 januárjában a budapesti lengyel nagykövetség által szervezett fogadáson találkoztak Mrazovics jugoszláv követtel, majd később ők is részt vettek azon a biritó-pusztai vadászatban, ahol Mrazovics, Rankovics és Rajk is jelen volt. Lásd *Rajk László és társai...* 1989: 185–189. Światło e vallomásokról kissé másképp jelentett Varsóba. Eszerint Klein és Tarisznyás azt vallották, hogy 1948 januárjában Dinnyés Lajos miniszterelnök szervezte a biritó-pusztai vadászatot, ahol jelen volt Lengyelország budapesti nagykövete, Fiderkiewicz és felesége is. A vadászat alatt Fiderkiewicz felesége együtt volt Tarisznyással, akivel kártyáztak és franciául társalogtak. A vadászat végén a nagykövet meghívta Kleint és Tarisznyást is a nagykövetség fogadására a Park-klubba. Mindketten ekkor találkoztak utoljára Fiderkiewiczcsel. AIPN BU 0 0298/789. 11.

³⁴ Ezt a levelet Rubinstein adta át Rákosinak. A levél nem áll rendelkezésünkre, de Światło és Rákosi visszaemlékezéseiből is tudjuk, hogy Bierut elégedetlenségét fejezte ki amiatt, hogy Gomulka nevét egyeztetés nélküli említették meg a perben.

³⁵ Služba državne sigurnosti: A jugoszláv állambiztonság ismert rövidítése.

Levéltári források

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (Nemzeti Emlékezet Intézetének Levéltára, AIPN)
Biuro Udostępniania (Közzétételi Iroda, BU)

BU 0298/789.

BU 0298/319.

Nyomtatásban megjelent források

Baráth–Feitl (szerk.), 2013

Lehallgatott kihallgatások. Rákosi és Gerő pártvizsgálatának titkos hangszalagjai, 1962. Szerkesztette: Baráth Magdolna – Feitl István. Budapest, Napvilág Kiadó – ÁBTL.

Paczkowski, 1986

Gomułka i inni dokumenty z archiwum KC 1948–1982. Wstęp, wprowadzenia i przypisy: Jakub Andrzejewski [Andrzej Paczkowski], Warszawa, Książ.

Hajdu, 2001

Hajdu Tibor: Farkas és Kádár Rajknál. Rajk vallatása, Budapest, 1949. június 7. In *Ki volt Kádár? Harag és részrehajlás nélkül a Kádár-életéről.* Szerkesztette: Rácz Árpád. Budapest, Rubicon-Aquila.

Sajtó

Miesięcznik Literacki, 1983

Eredetileg: *Głos Ludu*, 1948. június 6. Újraközli: *Miesięcznik Literacki*, 2. sz. 78–87.

Hivatkozott irodalom

Błażyński, 1986

Zbigniew Błażyński: *Mówi Józef Światło. Za kulisami bezpieki i partii.* Londyn, Polska Fundacja Kulturalna.

Ceranka, 2013

Paweł Ceranka: *Dynamit podłożony pod stalinizm. Biuletyn IPN Pamięć.pl.*

Domány, 1988

Domány András: *Władysław Gomułka.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

Hajdu, 1992

Hajdu Tibor: A Rajk-per háttere és fázisai. *Társadalmi Szemle*, 11. sz. 17–36.

Hódos, 2005

Hódos György: *Tettesek és áldozatok. Konceptiók perek Magyarországon és Közép-Kelet-Európában.* Budapest, Noran.

Ötvös, 2012

Ötvös István: *Konceptióváltások. A Rajk-per katonai vonala.* Gödöllő–Máriabesnyő, Attraktor.

Rajk László és társai... 1989

Rajk László és társai a népbíróság előtt. Az ún. „Kék könyv” hasonmás kiadása. Budapest, Magyar Eszperantó Szövetség.

Spalek, 2014

Robert Spalek: *Komuniści przeciwko komunistom. Poszukiwanie wroga wewnętrznego w kierownictwie partii komunistycznej w Polsce w latach 1948–1956.* Warszawa, IPN–Zysk i S-KA wydawnictwo.

Werblan, 1988

Andrzej Werblan: *Władysław Gomułka. Sekretarz Generalny PPR.* Warszawa, Książka i Wiedza.

Zinner, 2013

Zinner Tibor: *A nagy politikai affér. A Rajk-Brankov ügy. I-II. kötet.* Budapest, Saxum Kiadó.